

УДК 070:343.4

ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КСЕНОФОБІЇ В МАС-МЕДІА УКРАЇНИ

Олена КУЗНЕЦОВА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, Україна, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Окреслена актуальність, значення, роль, причини, особливості ксенофобії в ЗМІ. Зроблено спробу типології видів, форм ксенофобії в мас-медіа. Показано неоднозначність, наслідки ксенофобії в мас-медіа та необхідність множинних парадигм її системного осмислення як деструктивного і конструктивного впливу на аудиторію ЗМІ.

Ключові слова: ксенофобія, мас-медіа, медіаосвіта аудиторії, журналістська етика.

Поняття, актуальність, значення проблеми

Ксенофобія в мас-медіа України – одна з найактуальніших, найскладніших і значущих проблем захисту прав людини, свободи вираження думки, консолідації суспільства. Її значення також зумовлено статусом нашої держави як члена ООН, Ради Європи, прагненням вступити до Європейського Союзу, дотриманням їх міжнародних, національних правових і етичних нормативних документів. Злободенність й значущість теми зумовлює також *вплив* ЗМІ на чисельну аудиторію та їх демократичні *принципи*: правдивості, об'єктивності, поваги до інших культур, порядності; *мас-медійні функції*: інтеграції суспільства, контролю за розбудовою демократичного, правового, соціального, громадянського суспільства.

Ксенофобія в традиційних та Інтернет-ЗМІ України є відображенням реального або неіснуючого несприйняття інших. За «Коротким словником сучасних понять та термінів» за редакцією А.В.Макаренка (М., 1995, С. 217) ксенофобія – це «1) нав'язливий страх перед незнайомими людьми, острах чужих; 2) ворожість, нетерпимість, ненависть та презирство до осіб іншої віри, культури, національності, до іноземців, представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, чужого, незвичного».

Водночас ксенофобія в ЗМІ – це ідеологічний засіб маніпулювання свідомістю, своєрідна форма політичної реклами в мас-медіа, пропаганда ідеологій. Комунікативний вплив ксенофобії в мас-медіа буває різним. Одна нагнітає страх, створює напругу в суспільстві, інша формує відповідні соціальні установки, соціальні стереотипи, ще інша закріплює забобони, упередження, деформує світогляд в цілому. Яка ж насправді ксенофобія в ЗМІ має право на існування, а якої в демократичних ЗМІ не повинно бути?

Ксенофобія в сучасних українських мас-медіа існує як ідеологічне складне й неоднорідне явище. В одному випадку ксенофобія в мас-медіа є *об'єктивним, правди-*

вим і чесним відображенням, в іншому – необ'єктивним, спотвореним відтворенням реальної ксенофобії, а ще в іншому – зумисним, штучним відтворенням не існуючої в дійсності ксенофобії. Вплив ксенофобії в мас-медіа на формування громадської думки значною мірою залежить від автора, його позиції, мети та засобів відтворення ксенофобії. В першому випадку мета: повідомлення про реальну ксенофобію, позиція автора: нейтральна, незаангажована; в другому мета: пропагандистська (нав'язування автором свого погляду), позиція: необ'єктивна, заангажована; а третьому випадку мета: провокаційна, позиція: протиправна, аморальна. Другий і третій різновид ксенофобії в мас-медіа сприяють розбрату, дестабілізації суспільства.

Загалом будь-яка ксенофобія в мас-медіа нав'язує страх до інших, чужинців, іноземців, викликає нетерпимість, неприязнь до представників іншої нації, віри, культури, регіонів, країн, цивілізацій, партій, блоків, людей іншого соціального статусу, до чогось незнайомого, незвичного, чужого. Другий і третій різновид вищеназваної ксенофобії в мас-медіа деформує реальні проблеми й породжує прямо чи непрямо агресію, є руйнівним для соціуму і для журналістики зокрема. Щоб розрізнити два різновиди ксенофобії: *реальну й створену* авторами, дамо останньому окремий термін **мас-медійна ксенофобія**.

Мас-медійна ксенофобія в Україні стосується відносин національностей в державі і на міжнародному рівні, загострює відносини конфесій, показує нехтування демократичними цінностями, національними законами, кодексами журналістської етики.

Мас-медійна ксенофобія – це не просто недотримання журналістами міжнародних і національних правових і етичних норм, порушення міжнародних принципів терпимості, толерантності, рівних прав усіх громадян, проголошених в Деклараціях ЮНЕСКО, Конституції України, Законів України «Про інформацію», «Про друковані ЗМІ (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформагентства», «Про захист суспільної моралі» та інших, це підрив стабільності, інформаційної безпеки українського суспільства. Мас-медійна ксенофобія деформує: 1) громадську думку; 2) міжетнічні, міжнаціональні відносини; 3) інформативну, регулятивну, виховну, інтегруючу, просвітницьку, контролюючу функції ЗМІ.

Мас-медійна ксенофобія в Україні є шкідливою, тому що нагнітає страх, нищить психіку людини, особа перестає адекватно сприймати дійсність, стає агресивною. В соціальної групи, соціуму мас-медійна ксенофобія викликає спочатку страх, згодом масову істерію, масовий психоз, що передається від однієї групи до іншої й може охопити державу (досить пригадати пропаганду нацистської Німеччини, що визнавала вищість арійської нації). Для держави й цивілізації мас-медійна ксенофобія небезпечна, тому що мотивує міжнаціональні, міжрелігійні конфлікти, насильство, тероризм і війни. Отже, мас-медійна ксенофобія як соціально небезпечний феномен руйнівна для індивіда, сім'ї, соціальної групи, нації, держави.

Роль і особливості ксенофобії в мас-медіа

Ксенофобія в мас-медіа України виконує різні **ролі**. Сучасні політтехнологи використовують мас-медійну ксенофобію як ефективний механізм впливу на виборців, для

підвищення рейтингу та здобуття прихильності виборців, що поляризує український соціум, щоразу поділяючи його на «своїх та чужих» за різними чинниками, починаючи від мови, історії, культури і закінчуючи політичними вподобаннями та векторами інтеграції. Нагнітання ворожості в мас-медіа за допомогою ксенофобії сприяє не інтеграції України, а поділу на схід та захід, симпатиків та антипатиків Росії, ЄС, НАТО. Особливо під час передвиборних кампаній українські ЗМІ використовують «мову ворожості», поширюють негативні ксенофобські стереотипи, що є некоректним та неприпустимим. Інформуючи суспільство про випадки ксенофобії, «засоби масової комунікації, замість того, щоб поширювати толерантність, породжують та поглиблюють інтолерантність, розвивають антагоністичні стереотипи, роздувають міжетнічну ворожечу, а часом навіть відверто провокують міжнаціональні конфлікти, – пише Оксана Гриценко у статті «Терпимість до іншого – повага до себе (або дещо про медіа та ксенофобію)» // www.dialogs.org.ua.

Особливістю мас-медійної ксенофобії є й те, що реальна особиста ксенофобія, відображена в ЗМІ, трансформується, видозмінюється, стає масовою, суспільною. Адже відбувається психологічне зараження не одного читача, а тисяч людей, незалежно від рівня впливовості ксенофобії в мас-медіа. Тому ксенофобія в ЗМІ через свій чисельний вплив завжди суспільна.

Мас-медійна внутрішньополітична ксенофобія відображає внутрішньодержавну боротьбу політичних партій, ідеологічну доктрину радикальних сил, що формує узагальнений образ ворога й дає людям просте пояснення економічної кризи й викликаних нею проблем, чим дезінформує й дестабілізує суспільство.

Мас-медійна зовнішньополітична ксенофобія призводить до міждержавного інформаційного протистояння. Це добре продумані пропагандистські операції проти українців, яку нагнітають недруги українського народу, щоб психологічно загнати його в кут, розколоти й посварити між собою та з сусідами.

Не новина, що протягом тисячоліть ксенофобія сприяє ідентифікації й диференціації людей, груп, націй, соціуму, країн, цивілізацій. Неагресивна реальна ксенофобія в мас-медіа є не завжди соціально шкідливою, особливо коли вона виконує функцію психологічного, ідеологічного захисту від зовнішніх реальних загроз, що сприяє виживанню, розвитку людей, націй, держав, людства, не дає розчинитися в інших, зникнути.

Утворення незалежних держав з колишніх республік СРСР, спровокувало сегментацію етнополітичного простору. В незалежній Україні українці як народи інших незалежних держав, колишніх республік СРСР, стали державною нацією. Це оживило й загострило національну самосвідомість і національну самоідентифікацію не тільки українців, а й представників інших націй, адже сучасна Україна – мультикультурне, поліетнічне суспільство. Гостро постала проблема захисту свого, національного від злиття, уподібнення до інших. Ксенофобія стала засобом самоідентифікації українців, засобом захисту своєї нації, історії, віри, культури, держави.

Сучасні глобалізаційні, міграційні процеси сприяють не лише внутрішній державній ксенофобії, а й зовнішній ксенофобії, що, як записано в Декларації принципів

терпимості ЮНЕСКО, «потенційно загрожує усім частинам світу. Від такої загрози неможливо відгородитися національними кордонами».

Дослідження теми ксенофобії в мас-медіа

Ксенофобія в мас-медіа – складний, комплексний, багаторівневий феномен, в основу якого покладено безліч факторів: психологічних, соціально-політичних, економічних, демографічних, культурно-історичних. Відповідно, її аналізують з позицій різних наук етнологи, політологи, історики, філософи, соціологи, психологи, журналістикознавці.

У 2001 році дослідження ксенофобії в ЗМІ спочатку активізувалися в Російській Федерації, де їх проводили Московська Хельсінська група, Фонд захисту гласності, Центр розвитку демократії і прав людини. Згодом їх проводив під егідою Академії наук РФ Центр цивілізаційних і регіональних досліджень. Аналітичний звіт про його результати «Подолання ксенофобії в ЗМІ» І.В. Следзевського, В.Р. Філіппова, Е.О. Хабенської можна прочитати в Інтернеті : www.igpi.ru/bibl/other_articl/1101820840.html. Учені розкрили механізм перетворення реальної міжособової ксенофобії в інформаційне явище: « Для того, щоб установки ксенофобії набули стійкого суспільного резонансу, перетворилися в усвідомлене почуття ненависті щодо конкретних інших культурних груп, негативні характеристики цих груп повинні стати соціально значимою і психологічно достовірною інформацією. Для цього ксенофобія з явища міжособистого спілкування має перетворитися в явище інформаційне, сформоване й розповсюджене в системі масової комунікації – в ефірі, через періодичку, книжкову продукцію і т. п. ».

Основна увага ще одного російського проекту зосереджена на мовній агресії – «мові ворожості». Результатом їх роботи є збірник статей «Язык мой... Проблема этнической и религиозной нетерпимости в российских СМИ» / Сост. А.М. Верховский. (М.: РОО «Центр «Панорама», 2002). Книга доступна на сайті «Права человека в России» http://www.hro.org/editions/h_speech/index.htm

За рекомендацією Кабінету Міністрів Ради Європи № R (97) 20, «мова ворожості» визначена як всі форми самовираження, що розповсюджують, провокують, цитують, стимулюють, чи виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм чи інші види ненависті, нетерпимості, включаючи нетерпимість у вигляді агресивного націоналізму чи етноцентризму, дискримінації чи ворожості щодо меншин, мігрантів й осіб з емігрантським корінням.

Над цією темою ґрунтовно працював також російський незалежний дослідницький центр СОВА, що має на своєму сайті <http://sova-center.ru> чимало статей на підняту нами тему. Центр СОВА також видав збірник статей «Мова ворожості» проти суспільства».

Російський психолог А. А. Леонтьев в аспекті психологічної експертизи досліджував психологічні характеристики текстів російських ЗМІ, психолінгвістичні прийоми введення в оману реципієнтів ЗМІ. Його дослідницькі результати опубліковано в праці «Психологическая экспертиза ксенофобии в средствах массовой информации / Методические рекомендации для работников правоохранительных органов» (М., 2003. С. 38–39). http://www.igpi.ru/bibl/other_articl/1101820840.html

В Україні вивченню ксенофобії в мас-медіа як інформаційного явища донедавна

була присвячена лише обмежена кількість спеціальних досліджень. В 2004–2008 рр. Чернігівський громадський комітет захисту прав людини щомісяця обнародував в Інтернеті інформаційний бюлетень «Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншин в Україні: хроніка.» 2007–2008 рр. Волинська обласна організація Центр соціальних ініціатив та аналітичних досліджень працювала над проектом «Протидія ксенофобії та розвиток толерантності у студентської молоді Волинської області». Підсумком є стаття С. Засекина «Психологічна діагностика ксенофобії у газетних текстах», в якій, застосовуючи методики контент-, інтент-аналізу досліджується ксенофобія у пресі Волинської області. http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Psyholing/2008_2/statti/08zsvkht.pdf

У 2008 – на початку 2009 р. Харківська правозахисна група, Комітет моніторингу свободи преси в Криму і незалежний культурологічний журнал «І» проводили дослідження «Расизм і ксенофобія в Україні», моніторили випадки расизму і ксенофобії в Автономній Республіці Крим, Слобожанщині, Галичині <http://novynar.com.ua/politics/59212>.

Як бачимо, незважаючи на гостроту й актуальність, проблема ксенофобії в мас-медіа не стала в Україні предметом системного дослідження вчених-журналістикознавців.

Мета, завдання дослідження

Для досягнення поставленої мети: концептуалізації ксенофобії в мас-медіа, розкриття системи поглядів, сутності цього інформаційного психологічного явища, виходу на новий рівень його розуміння спробуємо виконати такі завдання:

- 1) диференціювати й визначити поняття **ксенофобія в мас-медіа** і **мас-медійна ксенофобія**;
- 2) осмислити роль, значення, особливості ксенофобії в мас-медіа;
- 3) встановити види, типи ксенофобії в мас-медіа;
- 4) показати форми текстової ксенофобії в мас-медіа України;
- 5) окреслити шляхи протидії протиправній ксенофобії в мас-медіа;
- 6) виробити рекомендації щодо запобігання мас-медійній ксенофобії.

Форми ксенофобії в мас-медіа

В Україні ксенофобія в мас-медіа як *відображена реальна ксенофобія* існує на рівні мовного висловлювання, цілого текстового, зображувального матеріалу, а то й цілого мас-медіа. Окремі мас-медіа України штучно розпалюють ксенофобські настрої в своїй аудиторії, навмисно використовують «мову ворожості». Наприклад, як пише 22.09.2008 18:45 Борис Кушнірук у своєму блозі « І все-таки ксенофобії не місце на сторінках «Української правди»: «Фрази на кшталт: «жиди, москалі, хохли та інші подібні формулювання» вже давно стали нормою. На моє переконання, неприпустимою у демократичній країні «нормою.» Цей приклад засвідчує наявність в українських ЗМІ *штучної мас-медійної ксенофобії*. Радикально праві, ліві газетні й журнальні видання штучно створюють текстовий, зображувальний матеріал, пронизаний ксенофобією.

Є в українських медіа **пряма національна ксенофобія**, зокрема, стосується національних меншин, і **зворотня ксенофобія**, об'єктом якої є титульна нація,

українці. «Головним же елементом у зворотній ксенофобії є російська спільнота на нашій території, – стверджує Аркадій Бужченко. – Саме там – найбільше неприйняття українського на етнічному ґрунті». «Зворотна ксенофобія в Україні дуже поширена, насамперед, з боку російської громади на Сході та в Криму, – каже Кулик. – Причому, тут наявні всі ознаки класичної хрестоматійної ксенофобії – є групи агресивно налаштованого некорінного населення, які, апелюючи до інтернаціональних цінностей, намагаються проводити ксенофобську політику стосовно титульного етносу. Якщо говорити конкретно, то це – групи «кауровців» в Одесі, в Донецьку – «Донецька республіка», «Русское содружество» в Севастополі тощо. Зазначу, що діяльність згаданих груп спрямована навіть не проти України як держави, а саме проти українців як етносу. Вони відмовляють українцям у праві називатися та бути українцями», пишуть Андрій Лаврик, Богдан Буткевич у статті «Ігри ксенофобів» на сайті «Українського слова»// <http://ukrslowo.net/ukraine/ukraine-incognita/4861.html>.

Прикладом реальної ксенофобії проти українців є встановлення в Севастополі пам'ятника Катерині II за причетність до створення міста. Протистоянням їй є контр-пропагандистська стаття Христини Соломчас «Вірус брехні, або як відновити історичну правду» («Український наступ», 2010. – № 2. – С. 5), в якій автор апологетично виступає на захист українців: «А тут без обговорень в широкому колі, без достовірних історичних підтверджень «з'являється» в центрі Севастополя Катерина II, як символ того, що знущання над нашою історією не закінчилися. Встановлення будь-якого пам'ятника – це величезна відповідальність перед майбутнім поколінням, яке буде його бачити й аналізувати чому саме ця людина достойна зайняти почесне місце в історії. І ця відповідальність лягає не тільки на місцеве самоврядування, але й на державне. І якщо спитати в істориків що Катерина II зробила для України загалом та яке було її ставлення до народу, то постануть зовсім не позитивні свідчення, які повністю затьмарюють факт причетності до заснування Севастополя».

Причини мас-медійних ксенофобій

Причин ксенофобії в ЗМІ чимало: найперше внутрішні причини: *економічні, політичні, соціальні, комерційні, журналістські, індивідуально авторські*. Зовнішніми причинами є міжнародне інформаційне протистояння, потужна інформаційна війна російських шовіністів, що не можуть змиритися з державною незалежністю України.

До внутрішніх економічних причин можна зачислити конкуренцію ЗМІ в умовах капіталістичного розвитку, що використовують ксенофобію як сенсаційний засіб привертання уваги до свого медіа. До політичних причин – розуміння ксенофобії в ЗМІ як маніпулятивного засобу політичної боротьби на міждержавному рівні, і всередині держави, зокрема під час передвиборної кампанії. До національних причин ксенофобії в ЗМІ України належить прагнення використати мас-медіа для захисту національної ідентичності, української державності, а також для самоідентифікації інших націй.

Як в статті А. Люднянського «Не український капітал захопив лівову частку ЗМІ і через них деморалізує суспільство...» , з «Інформаційного бюлетеня» від 31 липня 2008 р. (http://www.infb.net/IB_30_08.pdf). : «Врятувати нині Україну має інстинкт

самозбереження – природний націоналізм. Це те, що рятувало в усі часи кожен народ. Не може бути й мови про другу державу мову – російську. Зрештою, реєстрація вже самого законопроекту з цього приводу є юридичним нонсенсом, не кажучи про згубність його для України.»

Крім того, є комерційні причини ксенофобії в ЗМІ, зокрема, перетворення інформації, загалом контенту ЗМІ в товар. Відомо, щоб газету, журнал купили, видання має містити сенсацію, іноді нею стає ксенофобія. Причиною ксенофобії в мас-медіа є також заміщення сучасної інформаційної, аналітичної журналістики рекламістикою і піаристикою.

Є *індивідуально журналістські* причини ксенофобії в ЗМІ: ігнорування журналістом функції соціальної відповідальності, що проявляється як неусвідомлення негативного впливу ксенофобії в засобах масової комунікації, нехтування правовими й етичними нормами журналістики, відсутність у багатьох авторів почуття професійної честі, нерозбірливе прагнення окремих журналістів і видань заробити на недобросовісній рекламі, піарі, політичних кампаніях, недотримуючись правових і етичних вимог.

Індивідуально світоглядні причини ксенофобії в пресі: консерватизм, догматизм мислення редакторів, журналістів, незнання демократичної цінності: рівності всіх людей, незалежно від раси, нації, релігійного сповідання, не усвідомлення руйнівного впливу ЗМІ на психіку, пам'ять.

Матеріали преси, що містять повідомлення про факти ксенофобії, піарять тих, хто їх організовує, впливають на підсвідомість, пам'ять читачів. Щоб змінити світоглядну позицію людини на правильну, переформувати свідомість людини, її треба тривалий час перепереконувати, що набагато важче, ніж перший раз переконати.

Види мас-медійної ксенофобії

Ксенофобію в мас-медіа України можна диференціювати за різними ознаками. Як інформаційно-психологічний метод ідеологічної, політичної, конкурентної боротьби розрізняють ксенофобію за функціями: 1) зміна світогляду людей, 2) зміна їх соціальної поведінки. Для цього в українській пресі використовують не тільки *природну* (реальну), а й *штучну*, створену на замовлення «меценатів» або власників ЗМІ для розпалювання міжетнічної, міжнаціональної, міжрелігійної, міжпартійної ворожнечі.

Вважають, що особиста ксенофобія спочатку культивується в своєму етнічному середовищі, а з погіршенням соціально-економічного стану, в умовах глобальної кризи, особисті ксенофобські настрої виносяться на вулицю й знаходять відтворення в ЗМІ. Однак є відмінність між реальною ксенофобією і ксенофобією в мас-медіа.

Ксенофобія в ЗМІ – це завжди контентне відтворення, текстове чи зображувальне **відображення** реальної ксенофобії, інтерпретоване автором, редактором, іншими учасниками комунікативного процесу чи штучно створена ксенофобія не лише для протистояння в соціумі етносів, націй, соціальних груп, але й для пробудження етнічної, національної, державницької самосвідомості, формування відповідної ідентичності, чим вона має моральне виправдання, якщо, звісно, не порушує закони держави.

Реальна суспільна ксенофобія як проекція інстинкту самозахисту свого етносу,

нації, релігії, національної держави має позитивний характер, якщо не ображає інтересів інших.

Аксіоматично протиправною, аморальною є *штучна журналістська ксенофобія*, ксенофобія-джинса, як відпрацювання гонорару за політичну рекламу, піарпроект. Нам видається, що моральність чи аморальність ксенофобії можна визначити, визначивши **мету** ксенофобії в матеріалі ЗМІ.

Важливе значення для оцінки ксенофобії в пресі має також ступінь відтворення жорстокості. А.М. Верховський у статті «Етнічна і релігійна ксенофобія в ЗМІ: як визначати і як реагувати» пише: «Прояви етнічної і релігійної ксенофобії можуть сильно різнитися за ступенем своєї «жорстокості» відносно об'єкта. В англійській мові для ксенофобних порушень у ЗМІ є, відповідно, два терміни: hate speech і political incorrectness» (мова ворожості і політична некоректність – О.К., пояснення наше). Це стосується лише мовного відтворення ксенофобії в мас-медіа. // <http://www.eawarn.ru/pub/About/WebSeminarTakisAug/Verkhovsky.htm>

Третім ступенем жорстокості є **агресивна ксенофобія**, що містить спонування, заклик до конкретних ксенофобських протиправних дій.

Ксенофобію можна поділяти за формами її відтворення в ЗМІ. Першою, найпростішою є **вербальна ксенофобія** (відображена у висловлюваннях, її ще називають «мовою ворожості»). Другою за рівнем впливовості є **контентуальна ксенофобія** (що охоплює весь контент, текст і зображення, може містити також ксенофобські висловлювання). Третій вид ксенофобії в ЗМІ **медійна** (більшість або всі матеріали традиційної чи Інтернет-газети, Інтернет-журналу, теле-, радіопердачі).

Напередодні виборів політтехнологи продумано і методично наповнюють ЗМІ не реальною, а штучно **організованою ксенофобією**, щоб досягти своєї мети, спонукати голосувати за «свого» кандидата.

В українських медіа є ксенофобія *відкрита і прихована*, завуальована гумором чи сатирою, щоб здаватися безпечною. В ЗМІ навіть *безпечна*, гумористично відображена ксенофобія стає *небезпечною* через масово деформуючий вплив на підсвідомість тисяч реципієнтів. Наприклад, на перший погляд, безпечна прихована ксенофобія в анекдоті з «Комсомольської правди в Україні» від 21 жовтня 2009 р.: Урок англійської мови в школі. Вчителька дає завдання написати коротенький твір на тему «Моє рідне місто Київ». Всі зосереджено пишуть, пихтять, стараються. Вовчик раптом тягне руку.

- Що сталося, Вовчику? – питає Марія Іванівна.
- Марія Іванівно, а як буде англійською «поприїжджали тут».

Самою небезпечною є *спонукальна агресивна, войовнича* ксенофобія, що викликає відповідний гнів, агресію в тих, хто до цього схильний. Така ксенофобія може спонукати насильство і жорстокість до представників інших націй, релігій, рас. Ідеально відтворювати реальну ксенофобію нейтрально. Приклад жорстокої реальної ксенофобії, нейтрально відтвореної в розширеній замітці «Мазай би так не зробив» Геннадія Бикодира з газети «Україна молода» від 24 жовтня 2009 р.: «Українські моряки вже в которий раз потрапили в біду. Цього разу в епіцентрі подій – судно «Іксленд» (Xland) під панамськими прапорами, члени екіпажу якого (українці й філіппінці) жорстоко

повели себе із «зайцями», громадянами Демократичної Республіки Конго, повідомляє Рейтер. Інцидент відбувся під вечір 19 жовтня, коли судно стояло на рейді головного порту центрально-африканської країни Матабі. Під час огляду трюму моряки виявили чотирьох нелегальних пасажирів. Добряче нам'явши конголезцям боки, їх просто викинули за борт».

Різновидами *ідеологічної ксенофобії є політична й релігійна ксенофобія*, котрі стараннями журналістів особливо загострюються в передвиборний період. Наприклад, кореспонденція Ірини Козоріз «Яценюка закидали яйцями» у львівському щотижневику «Експрес» від 15–22 жовтня 2009 р. (Арсеній Яценюк – один з кандидатів у президенти) і в тексті, і на фотографії зображені шестикутні зірки, а на одному з плакатів, який видно на фото, напис: «Кожному українському селу – сенягогу». Автор поєднав три види ксенофобії: політичну, національну і релігійну.

Релігійна ксенофобія розмежує громадян України за релігійним сповіданням. Такі матеріали преси загрожують церквам, інформаційній, національній безпеці нашої країни.

Релігійну ксенофобію варто диференціювати як *роз'єднуючу й інтегруючу ксенофобію*.

Є релігійна ксенофобія в ЗМІ – позитивна, інтегруюча, захисна від прагнень, зокрема, Російської православної церкви загальмувати процес об'єднання у єдину Помісну Українську Православну Церкву. Ось як в кореспонденції «Зворотній ефект» Віталія Собка в часописі «Волинські єпархіальні відомості» 2009 року, № 10: «Мета поїздки Патріарха Кирила – втілювати ідею «русского мира», щоб українці вільно чи невільно залишалися складовою Російської Церкви, а в перспективі – щоб опинилися в єдиній державі.» І далі: «Слава Богу, в Україні вже чимало свідомих православних, справжніх українців, тож російський Першоієрарх, сам того не бажаючи, викликав зворотню реакцію. Внаслідок візиту наша, незалежна від Москви Помісна Церква стала кріпшою» <http://www.pravoslavja.lutsk.ua/vev/statija/?newsid=1225>.

Зарубіжні політтехнологи намагаються створити конфлікт між православними київського і московського патріархату, автокефальною українською церквою й використовують для цього ксенофобію.

Журналісти і проповідники мають бути мудрими, розуміти, чим може скінчитися таке протистояння. Треба роз'яснювати аудиторії ЗМІ, прихожанам, вірним усіх церков про право кожного громадянина України сповідувати свою релігію, ходити до своєї церкви і жити в мирі з людьми іншої віри.

За об'єктом впливу ксенофобію в пресі можна поділяти на: *етнічну, національну, територіальну, релігійну, соціальну, сексуальну*. У кожному з цих типів виділяють певні види.

Етнічна ксенофобія в українських ЗМІ, на рівні етнічних груп українців – рідкісне явище, оскільки в Україні немає об'єктивних причин для конфліктів між етнічними групами. Проте партійна преса іноді роздуває її. Приклад у газеті з прихованою комуністичною партійністю «Вільна Україна» (№ 41 за жовтень 2009 г., с. 4) надруковано: «Один з «експертів», а до них, як правило, потрапляють люди або з галицьким

діалектом, або взагалі – з акцентом Брайтон Біч) почав розповідати «про злочини Компартії». Вирази «галицький діалект», «акцент з Брайтон Біч» – це словесна прихована за територіальною етнічна ксенофобія.

Штучно організована національна ксенофобія в українських ЗМІ існує як засіб боротьби за електорат. Вона переважає в партійній пресі правих і лівих (київських газетах «Комуніст», львівських «Свобода» «Вільна Україна») і трапляється в масовій пресі з прихованою партійністю, наприклад в львівській газеті «Високий Замок» (прихильник БЮТ), «Сільські вісті» (соціалістична партія).

Буває, що ксенофобію використовують як контрпропагандистську технологію, щоб викрити її носіїв. Приклад викриття українофобії, негативного стереотипу українця й української мови в кореспонденції «Дурацький говір? Миколи Цивірко з газети «Сільські вісті» від 20 жовтня 2009 р.:

– «Ви з України?

– А що, відчувається? Я працюю над дикцією, але ніяк не можу позбутися цього дурацького говору...». Це не анекдот часів валуєвських циркулярів і емських указів, а цитата з вельми популярного російського телесеріалу «Кулагін і партнери», який день у день з понеділка по четвер демонструє вітчизняний канал СТБ».

Соціальна ксенофобія базується на майновому розшаруванні, нерівному соціальному статусі. В сучасній пресі є *лідерофобія*, *олігархофобія* до лідерів і олігархів неукраїнців. Приклад з іронічного огляду цитат Наталі Балюк з газети «Високий Замок» від 15–22 жовтня 2009 року: «Народний депутат України (Партія регіонів) Ганна Герман: «Рината Ахметова Львів дуже любить. Він у львів'ян посідає перше місце в списку самих улюблених політиків». Так як люблять в Івано-Франківську – Януковича, а Яценюка – в Ужгороді...».

Ксенофобія в мас-медіа продукує політичні міфи, денационалізуючі, нігілістичні за своєю суттю, що деформують реальність.

Щоб важче було виявити ксенофобію, її відтворюють у пресі не лише *відкрито*, а й *приховано*. Існують своєрідні приховані форми ксенофобії не тільки на рівні слова, словосполучення, всього матеріалу, але й між рядками. Так, в інтерв'ю з найгнучкішою людиною Мухтаром Гусенгажєвим газеті «Сегодня» від 21 жовтня 2009 р. є такі рядки: «В Латинській Америці мене називали гумовий росіянин». Я ще жартую: Ну чому тут росіянин, а в Москві – одразу особа кавказької національності?» Це яскравий приклад приховування національної ксенофобії, її підміна *територіальною*. Широко розповсюджений в ЗМІ Російської Федерації і на побутовому рівні ксенофобського стереотипу про «осіб кавказької національності» як про криминальні елементи й небажаних чужинців спонукав Мухтара Гусенгажєва висловити своє невдоволення ксенофобією.

Є в пресі прихована ксенофобія «між рядками», яку легко домислити, як в іронічному афоризмі Віктора Степановича Черномирдіна з анонсу книги Олександра Гамова «Хотіли як краще...» в газеті «Вільна Україна» за жовтень 2009 р.: «Якщо я єврей, чого я буду соромитися? Я, правда, не єврей...». Нетолерантне відображення ксенофобії чи штучне її роздування часто викликані політичним замовленням авторові чи навіть редакції, політичною безвідповідальністю журналістів.

Протидія і регулювання ксенофобії в мас-медіа

Звичайно, самостійно журналістам проблему ксенофобії не вирішити, але її не можна загострювати в ЗМІ, варто уникати «мови ворожості», не «мирити народи», котрі в цілому не втягнуті у ксенофобію, а навпаки уникати ксенофобії, не створювати її штучно, а отже не порушувати національне й міжнародне законодавства в галузі прав людини.

Засобом протидії ксенофобії в ЗМІ може бути медіаосвіта аудиторії, яка б усвідомлювала, що контент містить ксенофобію, розуміла за ангажованість, необ'єктивність авторів й не підпадала під їхній вплив.

Регулювання мас-медійної ксенофобії варто здійснювати самим журналістам, в редакціях, не доводити справу до державного регулювання, через суд. Саморегулювання ксенофобії можна здійснювати на рівні журналістських громадських організацій, Національної спілки журналістів України, Комісії з журналістської етики, редакцій ЗМІ. Для цього необхідно редакторам видати накази, в яких чітко визначити, що за порушення об'єктивності, нейтральності відтворення ксенофобії, несуть відповідальність: автор матеріалу, завідувач відділу, випусковий редактор і що за це може бути стягнення.

Очевидно, щоб протидіяти ксенофобії в пресі потрібна система добре продуманих й організованих заходів. ЗМІ повинні інформувати населення України про історію, культуру, традиції, мотивацію переселення та проблеми мігрантів, труднощі їхньої адаптації, їхній внесок в українську економіку й культуру. У всіх ЗМІ мають діяти програми підвищення кваліфікації журналістів, в які необхідно ввести вже апробовані в інших університетах дисципліни, зокрема «Гуманітарне право», «Висвітлення ксенофобії ЗМІ».

А далі, як в будь-якій демократичній державі в Україні має діяти самоконтроль журналістів над відображенням ксенофобії в мас-медіа: корпоративний, редакційний, індивідуальний. Якщо цього не зробити нині, може бути створена державна експертна комісія з ксенофобії. І це буде вже не формою саморегулювання, а державною формою регулювання порушень етичних і правових норм для захисту громадян, чий права порушено. Для збереження стабільності в українському суспільстві ЗМІ мають формувати культуру толерантного ставлення до інших людей, уникати стереотипних, фрагментарних, односторонніх оцінок і суджень.

*Стаття надійшла до редколегії 14.11.2010
Прийнята до друку 31.01.2011*

SPECIFIC DESCRIPTION OF KSENOFOBII IN MASS-MEDIA OF UKRAINE

Olena KUZNETCOVA

*Ivan Franko National University of Lviv,
49, Generala Chupryny Str., Lviv, Ukraine, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

The article outlines topicality, significance, role, reasons and specifics of xenophobia in mass-media. The author attempted to make a typology of kinds, forms of xenophobia in mass-media. It shows ambiguity of influence, consequences of xenophobia in mass-media and the necessity of great number of paradigms of its system comprehension as destructive and constructive influence on the audience of mass-media.

Key words: ksenofobiya, mass-media, mediaformation of audience, journalistic ethics.

ВИДОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КСЕНОФОБИИ В МАСС-МЕДИА УКРАИНЫ

Елена КУЗНЕЦОВА

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, Украина, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Очерчена актуальность, значение, роль, причины, особенности ксенофобии в СМИ. Сделана попытка типологии видов, форм ксенофобии в масс-медиа. Показаны неоднозначность влияния, последствия ксенофобии в масс-медиа и необходимость множества парадигм её системного осмысления как деструктивного и конструктивного влияния на аудиторию СМИ.

Ключевые слова: ксенофобия, масс-медиа, медиаобразование аудитории, журналистская этика